

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

HARCBA A MŰVEKÉRT

Sík Sándor írta le — nem kis zúgolódást váltva ki —, hogy a bírálókat íróit, akár bevallják, akár nem, bizonyos előfeltevéseik, akon- és ellenszenveik is vezérlik ítéletalkotásuk közben. Amikor Kenyeres Zoltán esszéit és tanulmányait tartalmazó kötetéről (*Megtörtént szövegek*) számot adok, pillanatra sem tagadom rokonszenvem, hiszen régóta barátság fűz össze bennünket, amint ő is elmondja a könyvben olvasható egyik beszélgetésben. Már csak azért is megkülönböztetett figyelemmel követem írásait, mert érdeklődését és ízlését elsősorban a Nyugat határozta meg, íróiról meggondolkodtató tanulmányok sorát tette közzé, Ady Endréről egész kötetet, Weöres Sándorról pedig remek monográfiát írt *Tündérség* címmel. Mindennek tetejébe elszánt küzdelmet folytat a művekért, amelyek lassacskán elmerülnek a róluk született elméleti bölcsességek tengerében; egyik-másik olvastán az a már-már szállóigévé lett mondás juthat eszünkbe: Gondolta a fene! Kenyeres Zoltán ugyan alapos ismerője az irodalomtudományi iskoláknak, de egyik sem vonta bűvkörébe, csak a műalkotásra, annak a korba, az író életművébe, világirodalmi előzményeibe és mindenkori jelenébe való beágyazottságából indul ki, s jut néha meglepő, mindig továbbgondolásra készítő következtetésre. Izgalmasak és újszerűek azok az elemzései, ahogy nevezi: „munkaesszéi”, amelyekben írók egymáshoz való viszonyát, művek születésének körülményeit róluk született szövegek egymásutánjával vizsgálja meg, olykor példamutató filológiai alaposággal. Egyik írásában — joggal — azt hiányolja, hogy nem született meg az értelmiség 20. századi mentalitás-története. Úgy látja, hogy a gondolkodó elmék számára két lehetőség adódott a múlt században: a tudatosán vállalt közéletiség, egyfajta jövőbe ágyazottság, amelynek mintája Ady Endre, vagy a művek menedékébe húzódva némi iróniával, távolságtartással figyelve az eseményeket, mint Kosztolányi Dezső. (E szemléletmód előzményének tekinti Király István monumentális Ady-monográfiáját és Kosztolányi-kötetét, amelyben vitát folytatott a költővel és vallomást tett róla.)

Érdekesen alakult Kenyeres Zoltán Kosztolányihoz fűződő kapcsolata. Elmondja, hogy rajongása egyre csökkent, egyrészt mert érzése szerint a harmincas években az író kevésbé magával ragadó alkotásokat írt, másrészt egyre fontosabbnak érezte az Ady lírájából sugárzó tenni akarást. Itt ellentmondanék: szerintem Kosztolányi költészete a

harmincas években teljesedett ki, elég csak a *Hajnali részegségre* hivatkozni, vagy a *Szeptemberi áhítat* gyönyörű búcsúzó mozdulatát magunk elé idézni. Nem vitás, hogy a kor költői közül Babits képviselte a moralitást, de mint író, Kosztolányi szemernyivel sem kisebb. Meglehet, Babitsot felbosszantotta az Ady-revízióval, még inkább az *Esti Kornél énekével*, az „üres képű”, a mélyben hiába kotorászó bűvár képével, de a röppenő, játszó, a mélységet látszólag elutasító „Esti Kornél” részvétellel tudott szólni az eslettekről, fel-felsikoltva a fájdalomról és ámuldozva az ég csodáiról.

Kosztolányi áll a középpontjában, annak a — nyugodtan merem állítani — mesteri esszének (*A cinizmusról — Kosztolányiról*) középpontjában, amelyben a szerző elsősorban a kérdés külföldi és hazai szakirodalmi nyomán, de azt termékeny megfigyelésekkel gazdagítva azt a kérdést járja körül cinikus vagy künikosz volt-e Kosztolányi. A künikosz is kivüálló, de nem keserű tagadó, hanem fölényes, bizonyos esetekben derűs bírálója a „rendnek”, amely — nagyon izgalmas fejtegetése a tanulmány írójának — az egyént arra kényszeríti, hogy az arctalan közösség érdekében hozzon áldozatokat. Az egyéniség ilyesforma tagadása — cinizmus. (Más kérdés, hogy ezt a jelszót újra meg újra hallhatjuk a közösség nevében a saját érdekeiket szem előtt tartóktól.) Kenyeres Zoltán ebben az írásában a Kosztolányit elítélő marxista indíttatású bírálatokból is szemelvényeket közöl, s ez azért is indokolt, mert némelyik mai tanulmányban is visszajáró kísérleteként jelenik meg az a vélemény, hogy az író magatartása végső soron a fasizmus felé is nyitott. Itt elsősorban az Új Nemzedékben, a Pardon-rovatban írt névtelen cikkeiből következtetnek erre.

Hadd tegyek egy kitérőt. Nem tudom, Kosztolányi kemény kritikusan végigolvasták-e a lecsepült, szélsőjobbaldalinak minősített Új Nemzedéket, a Bangha Béla és társai által összekeldült Központi Sajtó Vállalat egyik lapját (a Nemzeti Újság volt az olvasottabb). Én igyekeztem. Teljes mértékben helytálló az a minősítése, hogy „reakciós” volt, csak éppen arról nem esik soha szó, kire volt reakció az Új Nemzedék és a Nemzeti Újság. Érdemes volna elfogulatlanul számba venni a Tanácsköztársaság, a „dicsőséges 133 nap” pusztításait és embertelenségeit, s csak utána minősíteni a KSV-lapokat. Meggyőződni arról, milyen szerepet játszott e pár hónap (és előzménye, az őszirózsás forradalom) Trianonnál. Bárki, elfogulatlan olvasó, meggyőződhet arról, hogy az Új Nemzedék (is) hevesen és kétségbeesve küzdött a történelmi

gyalázat ellen, amelynek okát és előkészítőjét nemcsak az említett lapok látták e két eseményben. Nos, itt írt névtelen cikkeket (is) Kosztolányi. Hogy mindennel közösséget vállalt volna, ami a lapban megjelent, abban kételkedem. De hogy közhangulatot fejezett ki, az biztos! Lehetett később rosszindulatú tanulmányt írni róla, mint ahogy a különben zseniális Szabó Árpád tette a Magyarokban, s lehetett az erkölcsi normákat lábba tiprónak mutatni, mint Heller Ágnes kevésbé vonzó könyvében, vagy éppen lekezelően néhány bekezdésnyi szöveggel elintézni a tankönyvekben, Trianon mégis Trianon volt, a kommün pedig kommün, s mindkettőt bőven adott alkalmat a tiltakozás különféle műfajokban történő megfogalmazására. Meg merem kockáztatni: a Mussolini iránt tanúsított rokonszenv (amelyben Szabó Lőrinc és Mécs László is osztozott) nem a faszizmus iránt táplált rokonszenvből, hanem a revízió támogatója iránt táplált reménységből fakadt. (Trianon fájó méltánytalanságát Kosztolányi pápai kihallgatásán is szóvá tette, nem valamiféle klerikalizmusból, hanem mert ez volt a közhangulat. Ennyit érdemes elmondani a Pardon-rovatban játszott szerepéről.)

Hadd térjek azonban vissza Kenyeres Zoltán kötetéhez, amelyben a *Párhuzamos történetek, 1933* ugyancsak nagyszerű tanulmány. Alcíme („József Attila, Nyugat, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső”) alighanem érzékelteti, hogy a harmincas évek elejének egyik legneuralgikusabb eseményéről, József Attila Babitsot lerántó kritikájáról, annak következményeiről, valamint a költő és Kosztolányi kapcsolatáról kapunk képet. Ez a kép árnyaltabb, gazdagabb, mint jó néhány másik, amely ugyanezzel a problémakörrel foglalkozott, hisz ezek legerősebb vonásait vagy a Babits, vagy a József Attila iránt táplált rokon- vagy ellenszenv szülte. Kenyeres Zoltán mindkét felet igyekszik megérteni, s ennek érdekében lelki alkatukat is vizsgálta. Egyfelől a sebzékeny, hiú, beteg, a Baumgarten-díj által nagyhatalmúvá vált, ugyanakkor mélyen erkölcsös Babits, másfelől a nyomorúságban élő, rettentően nehéz természetű, hirtelen indulatában meggondolatlan tetteket is elkövető költő-zseni. Az ő történetük ez, kettejük körül, amolyan mellékboldogként kering Kosztolányi, aki alighanem felismerte az ifjú lírikus kivételes nagyságát, s azzal tisztában lehetett, hogy támogatásával kellemtelen órákat szerezhet Babitsnak, akivel ekkor már hűvös viszonyban voltak; a homo aesthetikus és a homo moralis összeütközése miatt.

A tanulmány bevezetése teljes érettségében mutatja Kenyeres módszerét. A *Lassan, tűnődve* című „kultuszvers” közismert sorából indul ki: „A semmi ágán ül szívem, / Kis teste hangtalan vacog, / Körre gyűlnek szelíden / S nézik, nézik a csillagok.” Egy

párizsi könyvsorozat *L'Art Japonais* című füzetére hivatkozik: „Ennek harmadik füzetében látható a következő kép. Közel a bal felső sarokhoz, ki tudja honnan, a semmiből belóg egy ágacska, alsó vége csaknem leér a lap aljáig, s az űrben a semmiben lógó ágacsokán, a kép közepén ül egy madárka. Mozdulatlan ül, nem néz, nem bámul sehová, csak egyszerűen van. Létezik. A semmiben, az űrben, a létezésben. Az ágacsokán és rajta kívül sehol semmi. A teljes és tökéletes magány.” Nem valószínű, hogy a költő ismerte a sorozatot és látta a képet, melynek leírása költői szépségű, méltó a versből idézett tüneményes négy sorhoz, amelyből az egzisztencializmus jeges szele csap meg. A művészi ágak összhangjának megteremtése (a látta, nem látta már teljesen lényegtelen, az elemző pár mondatdal megteremtette a kép és a vers harmóniáját, amely a költő életérzését is megvilágítja) sajátos lebegést kölcsönöz az indításnak, amely meghaladja a tudomány egzaktágát és ugyanúgy transzcendens távlatokba nyit, mint a költemény.

A költemény 1933-ban jelent meg a Nyugatban, amelynek részvényeitől Móricz már megszabadult, átadta őket Gellért Oszkárnak (akinek emlékezeit nagyobb kritikával használnám), a lapot azonban Babits szerkesztette, s 1929 újra ő közölte József Attila költeményeit a folyóiratban. Tegyük hozzá: a rá jellemző kitűnő érzékkel. Ugyanebben az évben jelentette meg József Attila egyik legnagyobb versét, az *Ódát*, amelynek jó néhány kitűnő elemzése ismert.

Hogy életében hányan becsülték József Attilát érdeme szerint, ahhoz fél kezünk ujjai is elegendők. A Szép Szó című folyóirat körül sereglegők közül sem mindenki, az emlékezők egy része inkább az aprólékos, lassan olvasó, részletesen magyarázó szerkesztőre irányította a figyelmet. Bizonyára becsülte őt Sík Sándor, aki azt is felajánlotta a költőnek, hogy nála tanulmányait befejezését követően doktori vizsgát tehetne. De ha például Tersánszky Józsi Jenő „nagy árnyakról bizalmasan” előadott, a költőről szóló emlékezését olvassuk, abból is nyilvánvaló — még ha ez az írás is jellegzetesen „tersánszky”, azaz mintha Kakukk Marci szemléltette volna íróársait — József Attila különleges, nehezen kezelhető egyéniség volt, világosan látta önértékét, szemben legtöbb kortársával. Elképzelhető, mekkora belső küzdelmek árán írta meg segélykérő levelét éppen Babitsnak, akit halálra sértett: „Körülményeim arra kényszerítenek, hogy megkérjem Önt, mint a Baumgarten Irodalmi Alapítvány gondnokát, legyen segítségemre az Alapítvány anyagi erejével.” Költői szemérmét levetkőzve valóban döbbenetes nyomorúságáról adhatott számot.

Visszapergetve a történetet Kenyeres Zoltán joggal idézi Kardos Pál Babits-monográfiájának

azt a mondatát, mely szerint „Babits részéről emberfölötti nagylelkűség lett volna, ha ilyen megbántások után is szerkesztői jóindulattal és kurátori pártatlansággal támogatta volna támadóját”, aki nemcsak igazságtalanul bírálta, hanem verseinek szövegét is átigazította. Nos, viharos kapcsolatukat áttekintve a tanulmány írója bebizonyítja, hogy mégis támogatta, lasscskán oldódott benne a görcs, 1931 még — Kenyeres Zoltán találó megfogalmazásával — a „fagyos távolság éve volt. József Attila akkor tevékenykedett legtöbbet mozgalmárként, talán még nem érezte, mit tett és mit veszített.” Talán nem is érezhette, hiszen nyilván jó néhányan kezüket dörzsölve hangoztatták: jól megadta a konzervatív, nagyhatalmú Babitsnak! Aki viszont már egy évvel később csúffá tevőjét is beválogatta az *Új Anthológiába*. Igaz, nem érdeme szerint, hiszen a nagy nemzedéket követő költők közül Erdélyit, Illyést és Szabó Lőrincet emelte ki, de Török Sophie is jelentősebb lírikusnak mutatkozott József Attilánál, aki két versével szerepelt.

Az elmaradt nagydíj és a Babits–József Attila ellentét történetét sokan megírták, még többen magyarázták. Ki emerről, ki amarról. Volt, aki szenvedélyesen elítélte Babitsot, más védelmére kelt a joggal megbántott költőnek. Ennek az írásnak az a varázsa, hogy szerzője nem ítélkezik, legfeljebb kommentálja a „megtörtént szövegeket”, melyek egymásutánjából nem dokumentumesszé, hanem végzetdráma bontakozik ki, mintha az olümposzi istenek kaján mosollyal bogozná össze az emberi sorsokat és törekvéseket. A dráma összes szereplői színre lépnek, megszólalnak, a kései olvasó pedig ráébred, hogy ebből a helyzetből nem adatot kibontakozás.

A „drámaszerző” mellett szólni kell a „novelistáról” is. Mert a Radnóti és a Nyugat kapcsolatát elemző tanulmány személyes befejezése valószínűsítő kis novella. Kenyeres Zoltán szülei (Kenyeres Ágnes és Kenyeres Imre) bensőséges barátai voltak a Radnóti-házaspárnak. Utoljára 1944 májusában találkoztak a Zeneakadémián. Radnóti munkaszolgálatos behívóját mutatta. Ne vonulj be — mondta Kenyeres Ágnes —, Imre segíthet.

A Gólyavárban működő Királyi Egyetemi Nyomdában nemcsak könyveket és a Diárium című folyóiratot nyomtatták, amelyben Kenyeres Imre tömör, kiténő bírálatokat írt, hanem különféle mentesítő papírokat is készítettek, amelyekre a Teleki Intézettől (Kosáry Domokos és Benda Kálmán működése fémjelezte) pecsét is került. (A nyomdai művezető Földéak János volt.) Ilyen papírt ajánlott fel Radnótinak Kenyeres Ágnes. „Radnóti kedvesen mosolygott, tett egy felszék mozdulatot a kezével, és elhárította a segítséget.”

Mi lett volna, ha elfogadja?...

A másik kis novella („*Egy kis séta*”) arról szól, hogyan gyalogoltak végig a városon Juhász Ferencel a New York házban működő Szépirodalmi Kiadóból a Mandula utcáig. Egy alkalommal a Dob utcai postán Kenyeres Zoltán feladott egy küldeményt, Juhász megvárta. Indultak tovább a szokott útvonalon. „Nem beszélgettünk. Ferenc beszélt. Azokról, akiket a postahivatali teremben láttott, és akkor én jóformán észre sem vettem. Öregekről, szegényekről, kopott, szakadt, rossz kabátokról, azokról a talán környékbeliekről, akik behúzódtak a postahivatalba a nyirkos hideg elől melegedni, s beburkolóztak jobb napokat soha nem látott holmijukba. Beszélt — monológot mondott — a fáradt arcokról, beesett szemekről, mélyen barázdált homlokokról. A kabátujjakkból kilógó reménytelen kezekről. Mindenről, amit lefényképezett a szemével abban a másfél percben, amíg ott voltunk, amit aprólékos pontossággal lerajzolt az agyával, és amit mindjárt meg is fogalmazott azon a nyelven, amelyen csak ő tud beszélni ezen a világon.”

És máris kilépünk a magyar líra egyetemébe, a nyelvteremtő költők közé, Vörösmarty és Ady társaságába, s mellettük Juhász Ferenc és Tandori indulnak a Margit utcai kaputónak. (*Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010*)

RÓNAY LÁSZLÓ

FÜZI LÁSZLÓ: VILÁGOK HATÁRÁN. IKERKÖNYV

Füzi László a történelem iránt érdeklődő emberként rendszeresen olvassa a huszadik század történetével foglalkozó könyveket. Szerinte a század meghatározó eseményeivel — történések, eszmék, forradalmak és ellenforradalmak, egyéniségek, felfedezések — kapcsolatban azt is vizsgálni kell többek közt, hogy az adott század mit adott és mit vett el az emberektől. Annak az időszaknak a történeteit szembesíteni kell a személyesen megélt történelem emlékeivel, az élet megélésének módjával is. Új ikerkönyvében az a szándéka, hogy családja és saját életének történeteit, tapasztalatait felelevenítve bemutassa a század alig két évtizednyi keretén belül gyermekkorú világát a határvidék két településén: a paraszti világot jelentő Fertőszentmiklóson, majd az ipari világu Petőházán, s hogy miként változott meg három generáció alatt a hagyományos falu, s esett széjjel az egykoron erős közösség.

A *Világok határán* című könyv különleges alkotás: ikerkönyv — olvasható a borítón. „*A könyvben a múlt világát felidéző szöveg beszélget a történések-jelenségek mai értelmezésével, és a kép a szöveggel*” (11.). A teljesség végett a szerző egyrészt a közvetlen tapasztalatokat, a személyes vallomásokot, az em-